

B. N. ΤΑΤΑΚΗΣ, Ἀθῆναι

ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΦΑΣΗ

1. Ἡ κατάφαση, τὸ ἀπλὸ καὶ μονολεκτικὸ πολλὰς φορές ν α ί, δὲν εἶναι δύσκολο σύντομη ἀνάλυση νὰ καταδείξη ὅτι εἶναι ἡ οὐσιωδέστερη καὶ βασικώτερη ἐνέργεια τοῦ νοῦ. Ἡ ἀπλούστερη μορφή της εἶναι, ὅπως τὸ εἶπα κιόλας, τὸ μονολεκτικὸ ν α ί. Ἄς δοῦμε τί προϋποθέτει, καὶ τί δηλώνει.

Προϋποθέτει ἐπιχειρήματα, ἓνα ἢ περισσότερα ἢ πολλὰ, πάρα πολλὰ —ὀλόκληρο σύστημα σκέψεων— ἐπάνω σὲ μιὰ ἐπιστημονικὴ ἢ φιλοσοφικὴ ἔρευνα, ποὺ καταλήγει σὲ ἓνα τελικὸ ν α ί. Τὸ ἐπιχείρημα ἢ τὰ ἐπιχειρήματα σημαδεύουν τὴ νοητικὴ πορεία ποὺ καταλήγει στὸ ν α ί, μιὰ νοητικὴ πορεία ποὺ ἰδανικὸ της ἔχει νὰ εἶναι ἡ ἴδια γιὰ κάθε πνεῦμα, γιὰ κάθε νοῦ, καὶ νὰ ἐξασφαλίζῃ ἴσως τὴν καθολικότητα.

Τὸ ν α ί λοιπὸν προϋποθέτει μιὰ καθαρὴ νοητικὴ πορεία, ἀλλὰ τὴν ἴδια ὥρα ὑποδηλώνει καὶ κάποιες πρῶτες, ἀρχικὲς καταφάσεις, στὶς ὁποῖες ἀνάγεται σὲ τελικὴ ἀνάλυση καὶ οἱ ὁποῖες στηρίζουν κάθε κατάφαση, ἐφ' ὅσον μὲ τὴν παραγωγικὴ πορεία κατεβαίνει νοητικὰ ἀπ' αὐτές.

Τοῦτο τὸ αἶτημα τῶν ἀρχικῶν ἢ πρῶτων θέσεων, ἐπάνω στὶς ὁποῖες στηρίζεται κάθε νοητικὴ πορεία, ἐπιστημονικὴ ἢ φιλοσοφικὴ, κάνει δραματικὸ τὸ ἔργο τοῦ νοῦ, ποῦ, ἐνῶ ἰδανικὸ του ἔχει τὴν καθολικότητα —καὶ αὐτὴν δέχεται ὅτι σφραγίζει μὲ τὸ ν α ί—, εἶναι ἔργο ποὺ συχνά, γιὰ νὰ μὴ πῶ πάντα, προκαλεῖ τὴ διχογνωμία ἢ τὴν πολυγνωμία ἐπάνω στὸ ἴδιο θέμα.

Αὐτὸ λοιπὸν τὸ αἶτημα τῶν ἀρχικῶν θέσεων, ποὺ καθιστᾷ δραματικὴ τὴ νοητικὴ πορεία, ἀλλὰ καὶ ἐξηγεῖ τὴ δραματικότητα αὐτὴν, φανερώνει ἀκόμη τὴν πολυπλοκότητα τοῦ νοητικοῦ ἔργου. Κάθε ν α ί στὸ βάθος σμιλεύει, προάγει, προωθεῖ, δικαιώνει ἢ ὁδηγεῖ στὴν ἀναθεώρηση ἢ στὴν ἀνασκευὴ κάποιων ἀρχικῶν θέσεων.

Δὲν ὑπάρχει σκέψη χωρὶς νοητικὴ πορεία, ποὺ ἀπὸ μιὰ ἀφετηρία νὰ μὴ ὁδηγῇ πρὸς ἓνα τέρμα. Καὶ ἀξίζει, νὰ τὸ σημειώσωμε, ὅτι καὶ τὰ δύο σημεία, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, καταφατικὴ στάση τοῦ νοῦ ἀποτελοῦν, ἓνα ν α ί λοιπόν.

Θὰ ἀντιτάξουν ἴσως ὅτι τὰ παραπάνω πορίσματα διαψεύδονται ἀπὸ τὴν

ἐπαγωγικὴ πορεία, ἡ ὁποία εἶναι, θὰ ποῦν, ἡ πορεία ποὺ δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ κοινὲς θέσεις, ἀλλὰ καταλήγει σ' αὐτές. Τὸ θέμα ποὺ ἀνακύπτει ἀπὸ τὸ παραπάνω ἐπιχείρημα, καὶ ποὺ προϋποθέτει διαζευκτικὴ τὴν πορεία τοῦ νοῦ —ἡ ἐπαγωγή ἢ παραγωγή—, πολὺ ὥς γνωστὸν ἐβασάνισε καὶ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία, τὸ Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη, τὶς Σωκρατικὲς Σχολές, τοὺς Στωικοὺς καὶ τοὺς Ἐπικουρεῖους, τοὺς Σκεπτικοὺς καὶ τόσους ἄλλους, ἀλλὰ καὶ τὴ νεώτερη φιλοσοφία, ἀπὸ τὸν Descartes, τὸν Bacon καὶ ἐδῶ, καθὼς καὶ ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ κινήματα, ποὺ μεσολάβησαν ἀνάμεσα στὸν ἀρχαῖο καὶ τὸν νέο κόσμο.

Γόνιμος ὁ βασανισμός, καὶ ὠδήγησε σὲ πλούσιο προβληματισμό, διάνοιξε καὶ διερεύνησε πολλοὺς δρόμους σκέψης. Ἀπὸ τὰ τέλη ὅμως τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ κυρίως στὸν αἰῶνα μας ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμός, μὲ τὴν πολύτιμη βοήθεια ποὺ ἔδωκε ἡ διερεύνηση τῆς νοητικῆς λειτουργίας ἀπὸ τὴν Ψυχολογία, ὁ φιλοσοφικὸς λοιπὸν στοχασμός ἀποκάλυψε ὅτι ἡ διαζευκτικὴ πορεία, ἡ παραγωγή ἢ ἐπαγωγή, ἦταν ἀντίθετη πρὸς τὴ φύση τοῦ νοῦ, καὶ γιὰ τοῦτο ὠδηγοῦσε σὲ ἀδιέξοδο. Ἡ παραγωγή καὶ ἡ ἐπαγωγή, ὅπως ἡ σύνθεση καὶ ἡ ἀνάλυση, δὲν εἶναι ἀντίθετες πορεῖες, διαζευγμένες καὶ χωρισμένες, ἀλλὰ πάντα παροῦσες στὸ ἔργο τοῦ νοῦ, εἶναι συνυφασμένες καὶ τὸ βοηθοῦν ἡ κάθε μιὰ μὲ τὴν ὥρα της, τὸ συμπληροῦν καὶ τὸ ολοκληρώνουν¹.

Θεωρῶ ὅτι τὸ ἐπίτευγμα τοῦτο εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα βήματα τοῦ σημερινοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ποὺ ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε μὲ νέα γόνιμη ὄραση ὁλόκληρο τὸ πνευματικὸ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν στέκεται λοιπὸν ἡ ἀντίρρηση τῶν Ἐμπειρικῶν, γιατί προϋποθέτει ὅτι ὑπάρχει ἐπαγωγικὴ ἀναζήτηση, ποὺ δὲν στηρίζεται σὲ παραγωγικὴ θέση· πρᾶγμα ἀδύνατο, ἀφοῦ ὁ νοῦς, ὅποιο βῆμα κι ἂν κάνη, κάπου στηρίζεται γιὰ νὰ τὸ κάνη.

2. Ἀλλὰ τὸ νὰ ἰ προϋποθέτει καὶ κάποια ἐσωτερικὴ ὁρμὴ καὶ ὥθηση. Καὶ ἡ ὁρμὴ ὑποδηλώνει τὴν ὑποκειμενικότητα, τὴν παρουσία τοῦ ἀνθρώπου στὸ ἔργο του. Ἄς προσθέσω ἀμέσως ὅτι ἡ ὑποκειμενικότητα εἶναι ἓνα ἄλλο πλούσιο στοιχεῖο, ποὺ σημαδεύει καὶ τὴν δραματικότητα ἀλλὰ καὶ τὴν πολυπλοκότητα τοῦ ἔργου τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀντικειμενικὸ, ἀπόλυτα ἀντικειμενικὸ θέλει τὸ νοητικὸ ἔργο τοῦ ὁ ἀνθρώπος, ἀντικειμενικὴ τὴ γνώμη, τὴ σκέψη καὶ τὴν ἀπόφαση, ποὺ τὸν ὠδηγοῦν στὴν ὁποια πράξη του. Καὶ ὅμως αὐτὸ τὸ ἀπόλυτα ἀντικειμενικὸ εἶναι κάτι τὸ ἄπιαστο, γιατί ὁ ἐργάτης ὅλων τῶν παραπάνω εἶναι

1. Βλ. τὴν ἐργασία μου *Παραγωγή - Ἐπαγωγή*, Ἀθήνα 1952.

υποκείμενο, πρόσωπο· έτσι είναι πανταχοῦ παρὼν στὰ ἔργα ποὺ ἐπιτελεῖ, καὶ βάζει πάντα τὴ σφραγίδα του σ' αὐτά.

Πρέπει βαθιὰ νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ δεχτῇ ὁ ἄνθρωπος ὅτι, ἐπειδὴ εἶναι υποκείμενο, πρόσωπο, γιὰ τοῦτο θεωρεῖ, διανοεῖται, βουλεύεται, ἀποφασίζει καὶ πράττει. Ἄς ἀγωνίζεται ὁ ἐπιστήμονας νὰ ξεχνᾷ τὸ υποκείμενο, νὰ τὸ διώχνῃ ἀπὸ τὸ ἔργο του, καὶ νὰ βλέπῃ μόνο τὸ ἀντικείμενο, αὐτὸ καὶ μόνο αὐτὸ νὰ πιάσῃ. Καλὰ κάνει ποὺ ἀγωνίζεται, γιὰ τὸν τοῦτο ὁ ἀγώνας ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ἐπιστημονικῆς στάσης τοῦ νοῦ. Νὰ μὴ πιστέψῃ ὅμως ποτέ, ὅτι ἀπὸ τὸ ἔργο του λείπει ἡ παρουσία τοῦ υποκειμένου· εἶναι σὰ νὰ ζητοῦσε νὰ λείπῃ ἀπ' αὐτὸ ἡ παρουσία τοῦ πνεύματος, ποὺ σὲ τούτῃ τὴν περίπτωση αὐτὸ εἶναι τὸ υποκείμενο.

Μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὅτι ὁ ἄνθρωπος -υποκείμενο εἶναι ἓνα ὄν ποὺ θηρεύει τὴν ἀντικειμενικότητα, τὸ ἀνέφικτο στὴν ἀπόλυτη μορφή του. Σ' αὐτὴ τὴν προσπάθεια, μὲ μιὰ ἀπαυστη πορεία, ποὺ τὸν φέρνει ἀπὸ τὸ ἄμεσο καὶ συγκεκριμένο πρὸς τὰ ἀφηρημένα πλάσματα τοῦ νοῦ, ξοδεύει ὅλες τὶς πνευματικές του δυνάμεις καὶ μὲ αὐτὴ τὴν προσπάθεια ἐπιτελεῖ ὅλα τὰ ἔργα του.

3. Ἡ ὁρμή, ποὺ μὲ τὸ δικό της τρόπο υποδηλώνει τὴν υποκειμενικότητα τοῦ ἔργου τοῦ ἀνθρώπου, πραγματώνεται, ὅπως ὅλες οἱ ἀνθρώπινες ἐνέργειες, μὲ πολὺ μεγάλη ποικιλία μορφῶν. Ἀξίζει νὰ τὶς σημειώσωμε, ἔστω καὶ πολὺ συνοπτικά.

Ἀνώτατη μορφή ἡ ὁρμή τοῦ εἶδέναι. Αὐτὴ οἰστροῦται τὸ νοῦ καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ ξεδιπλώσῃ ὅλες τὶς δυνάμεις καὶ τὶς δυνατότητες γιὰ τὴν ἀσίγαστη θήρα τῆς ἀλήθειας. Ἰδανικό της, ὅπως εἶπαμε, νὰ πιάσῃ τὴν ἄκρα ἀντικειμενικότητα. Μόνο τότε ἡσυχάζει ὁ νοῦς ἱκανοποιημένος· ὥσπου νὰ ἀνακαλύψῃ ὅτι τὸ ἔργο του δὲν τὸ καλύπτει πέρα ὡς πέρα ἡ ἀντικειμενικότητα, ὅτι μένει ἀκόμη δρόμος, λίγος ἢ πολὺς, γιὰ νὰ φτάσῃ σ' αὐτήν. Τούτῃ ἡ ἀσίγαστη θήρα τῆς ἀντικειμενικότητας κάνει, μποροῦμε νὰ ποῦμε, ἀνήνυτον τὸ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου, τὸ πνευματικό.

Ἐπειδὴ δύο κυρίως εἶναι οἱ χῶροι, μέσα στοὺς ὁποίους κινεῖται ἡ παραπάνω θήρα, δύο εἶναι καὶ οἱ μεγάλες μορφές τῆς ἀντικειμενικότητας, ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ. Ἡ πρώτη, ἐκείνη ποὺ θηρεύει ὁ νοῦς, ὅταν ἐξετάζῃ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον στὶς ποικίλες μορφές καὶ ἐκδηλώσεις του, ἡ δεύτερη, ἐκείνη ποὺ θηρεύει, ὅταν ἐξετάζῃ τὸν ἐσωτερικό, τὸν πνευματικὸ χῶρον, στὶς ποικίλες καὶ αὐτοῦ μορφές καὶ ἐκδηλώσεις.

Κοινὸς ὁ μόχθος καὶ ὁ ἀγώνας καὶ στοὺς δυὸ χώρους : ὁ ἐρευνητὴς πρέπει νὰ ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὸ ἔργο του τοὺς υποκειμενισμοὺς τοῦ ἀτόμου, ἡ πορεία του νὰ εἶναι σκέψῃ καὶ μόνο σκέψῃ, νὰ πιάνῃ καὶ νὰ κρατῇ πάντα τὴν καθολικότητα.

Πολὺ γόνιμη στάθηκε ἡ θήρα αὐτῆς τῆς ἀντικειμενικότητας καὶ πλουσιώτατη ἡ συγκομιδὴ ἐπιστημονικῶν γνώσεων καὶ ἡ προώθηση τῶν ἐπιστημῶν, τὴν ὁποία προκάλεσε. Δὲν ἀπέφυγαν ὅμως οἱ ἐρευνητὲς καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους νὰ πέσουν στὸ βαρὺ σφάλμα νὰ πιστέψουν ὅτι μόνο αὐτὴ ἡ ἀντικειμενικότητα, ἡ ἐξωτερικὴ, αὐτὴ μόνο ὑπάρχει ἢ αὐτὴ μόνο εἶναι δυνατὴ στὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Στὸ ἀντίθετο λάθος εἶχαν πέσει κυρίως κατὰ τὸν Μεσαίωνα ὅσοι πίστεψαν ὅτι μόνη πηγὴ τῆς γνώσεως εἶναι αὐτὴ πού ὀνομάζω ἐσωτερικὴ ἀντικειμενικότητα. Ὁ μονοκόμματος δρόμος εἶναι πάντα εὐκολώτερος ἀπὸ τὸν πολὺπλευρο καὶ συνθετικό.

Τί εἶναι ὅμως αὐτὸ πού ὀνομάζω ἐσωτερικὴ ἀντικειμενικότητα; Εἶναι ἐκείνη ἡ ἀντικειμενικότητα πού θέλει νὰ ἔχη ὁ νοῦς, ὅταν στραμμένος πρὸς τὰ ἔσω διερευνᾷ τὸ ρυθμὸ καὶ τοὺς ὅρους τῆς λειτουργίας του, τὶς μεθόδους τῆς λογικῆς πορείας· ὅταν, πὶὸ πέρα, ἀνερευνᾷ καὶ θεωρεῖ τὶς ἀρχικὰς καταφάσεις, ἐκεῖνες πού στηρίζουν ὅλο τὸ πνευματικὸ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου, στὸ σύνολο καὶ στοὺς ἐπὶ μέρους τομεῖς καὶ κλάδους· ὅταν ἀνακαλύπτει καὶ δέχεται τὴ μεταφυσικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Συνειδητοποιεῖ τότε ὁ νοῦς ὅτι ἡ γνώση γενικὰ συντελεῖται στὸ «μετὰ τὰ φυσικὰ» χῶρο. Εἶναι ἐνέργεια κατὰ τὴν ὁποία ὁ νοῦς ὑπερβαίνει τὰ πράγματα καὶ ἔτσι τὰ γνωρίζει. Ὁ νοῦς ὡς ποιῶν τι ὄν γνωρίζει τὸ πρᾶγμα· ὁ νοῦς «ποιοποιεῖ» τὰ ὄντα.

Ὅταν ὁ νοῦς ἐργάζεται στὸ χῶρο αὐτό, τοῦ εἶναι πολὺ πὶὸ δύσκολο νὰ παραμερίσῃ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς ὑποκειμενικότητας. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἐργασία του στὸ χῶρο αὐτὸν δὲν εἶναι ἀντικειμενικὴ, ὅτι καὶ ἐδῶ δὲν θηρεύει μὲ τὴν ἴδια ἀσίγαστη ἐπιμονὴ τὴν ἀντικειμενικότητα.

Ξέρω ὅτι καὶ σήμερα ἀκόμη ὑπάρχουν πολλοὶ φιλόσοφοι, πολὺ περισσότεροι ὅμως ἐπιστήμονες πού ἀρνοῦνται τὴν ἐσωτερικὴ ἀντικειμενικότητα, πὶὸ πέρα ἀρνοῦνται κάθε γνώση πού δὲν τὴν ἀποκτοῦμε μὲ τὰ ὅπλα τῆς θετικῆς μεθοδολογίας καὶ ἐπιστήμης. Ἄς σκεφθοῦν ὅσοι τὰ δέχονται αὐτά, πόσο περιορίζουν τὰ ὅρια τοῦ πνευματικοῦ ἀγροῦ, πόσο φτωχαίνουν σὲ περιεχόμενο, ὅταν περιάγουν τὴ γνώση σὲ μιὰ σταθμητὴ, ποσολογικὴ λοιπὸν διαπίστωση καὶ διακρίβωση.

Ἄς σκεφθοῦν ἀκόμη ὅτι σήμερα οἱ ἄλλοτε ἄκρες θετικὲς ἐπιστῆμες, οἱ φυσικὲς, δὲν εἶναι —ἐπειτα ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς μικροφυσικῆς— θετικὲς πιά ἢ δὲν εἶναι μονοκόμματα θετικὲς. Ὁ νοῦς ξεπέρασε στὴν ἐποχὴ μας τὸ φράγμα τοῦ Θετικισμοῦ· δέχεται καὶ τὴν ἐξωτερικὴ καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἀντικειμενικότητα.

2. Βλ. τὴν ἐργασία μου *Διείρεση - Μερισμός*, Νεάπολις Κρήτης 1940.

τ η τ α, τήν κάθε μιὰ μὲ τήν ὥρα της· δὲν τίς βλέπει ἀντιμαχόμενες, ἀλλὰ βοηθητικὲς γιὰ τήν ὁλοκλήρωση τοῦ πνευματικοῦ ἔργου, ποὺ τότε ἐπιτελεῖται, ὅταν ὁ νοῦς εἶναι πολύπλευρος καὶ θέτῃ σὲ κίνηση ὅλες τίς δυνάμεις καὶ ἱκανότητές του. Ὁχι λοιπὸν καὶ ἐδῶ διάζευξη, ἀλλὰ συνύφανση καὶ συνεργασία.

4. Πολλές, εἶπαμε, εἶναι οἱ μορφές τῆς ὑποκειμενικότητας. Ἐξετάσαμε μόνο μιὰ, τὴν *ὄρεξιν τοῦ εἰδέναι*, καὶ εἶδαμε πῶς πραγματώνεται κατὰ τὴν οἰκοδομὴ τοῦ νοητικοῦ ἔργου, ποιοὺς δρόμους ἀκολουθεῖ, ποιά προβλήματα διεγείρει. Θὰ μπορούσαμε νὰ προχωρήσωμε στὴν ἐξέταση καὶ ἄλλων μορφῶν τῆς ὑποκειμενικότητας, ἐκείνων ποὺ παίρνει στὸ χῶρο τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, στὸ χῶρο τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, καὶ ἐκείνων ἀκόμη ποὺ παίρνει στοὺς ποικίλους τομεῖς καὶ στὶς πραγματώσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Θὰ βλέπαμε, πιστεύω, ὅτι σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς χώρους, παρὰ τὴν ποικιλία τους, ὑπάρχει κάτι τὸ κοινὸ, ἡ θήρα ἀντικειμενικότητας, κάποιας ἀντικειμενικότητας ποὺ νὰ ἐπιτρέπῃ στὸ πνεῦμα νὰ καταφάσκη, νὰ οἰκοδομῇ καὶ νὰ θεωρῇ. Θὰ βλέπαμε ἀκόμη σὲ ὅλες τίς μορφές τὸν ἀγῶνα ποὺ καταβάλλεται γιὰ τὸν παραμερισμὸ τοῦ ἀτομικοῦ, τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγώ, ἔτσι ὥστε νὰ μπορέσῃ κάθε φορὰ ὁ ἄνθρωπος σὲ ὅλες αὐτὲς τίς μορφές νὰ πιάσῃ τίς ρίζες τοῦ πνεύματος καὶ νὰ δώσῃ στὸ ἔργο του κάθε φορὰ τὴν καθολικότητα ἐκείνη, ποὺ τὸ κατακυρώνει.

Θὰ βλέπαμε ἀκόμη ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ μορφές, παρὰ τὸ διαφορετικὸ νόημα καὶ περιεχόμενό τους, ἀγκιστρώνονται στὸ βάθος, ἡ κάθε μιὰ μὲ τὸ δικό της τρόπο, στὴν πρώτη καὶ κυριώτατη, τὴν *ὄρεξιν τοῦ εἰδέναι*, ποὺ αὐτὴ, ἄλλος μῖτος Ἀριάδνης, ὁδηγεῖ τὰ βιώματά μας στοὺς κόσμους τοῦ πνεύματος καὶ φανερώνει τὴν ἐνότητα μέσα στὴν πολλαπλότητά του.

Δὲν θὰ προχωρήσω ὅμως στὴ διερεύνηση τῶν παραπάνω χώρων. Ἐκρίνα καλὸ νὰ σταματήσω στὴν προβολὴ ἀπόψεων γιὰ τὴν *κατάφαση* σ' ἐκεῖνο τὸ χῶρο, ὅπου ἡ κατάφαση μόνη σκοπιμότητά της ἔχει τὴ θήρα τῆς ἀλήθειας. Θὰ ἦταν ἀρκετὸ αὐτὸ γιὰ νὰ δείξῃ πόσο πρωταρχικὸς καὶ οὐσιαστικὸς εἶναι ὁ ρόλος τοῦ *ναί*, τῆς κατάφασης, στὸ ἔργο τοῦ πνεύματος. Οἱ *καταφάσεις οὐσιώνουν τὸ πνεῦμα*.

5. Ὁ νοῦς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατάφαση ἔχει καὶ τὴν ἀντίθετη στάση, τὴν *ἄρνηση*, τὴν «ἀπόφαση», τὸ *ὄχι*. Οὐσιαστικὸ καὶ αὐτῆς τὸ ἔργο. Φανερώνει τὴ δύναμη τοῦ νοῦ νὰ μὴ ἀφήνεται στὴν πλάνη, ἐκφράζει τὴν ἀντίσταση κατὰ τῆς πλάνης. Τὸ ὄχι μετρᾷ τὴ δύναμη τοῦ νοῦ νὰ κρατῇ «πάντα ἀνοιχτά, πάντα ἄγρυπνα» τὰ μάτια του γιὰ τὸ ὀρθό, γιὰ τὴν ἀλήθεια.

Οὐσιαστικὸς καὶ ὁ ρόλος τοῦ *ὄχι*, τόσο ὥστε οἱ λογικοὶ διερωτή-

θηκαν, ἂν τὸ ν α ἰ ἀποτελῇ τὴν ἀρχικὴ στάση τοῦ νοῦ ἢ τὸ ὅ χ ι. Οἱ γνώ-
μες διχάστηκαν· ἄλλοι τάχθηκαν μὲ τὸ ν α ἰ, ἄλλοι μὲ τὸ ὅ χ ι. Ὅσα εἶπα
στὰ προηγούμενα δείχνουν ὅτι ἐγὼ ἀνήκω σὲ κείνους ποὺ τάσσονται μὲ
τὸ ν α ἰ. Ὅχι γιατί παραγνωρίζω τὴν οὐσιαστικὴ ὑπηρεσία τοῦ ὅ χ ι, ἀλλὰ
γιατὶ ἀπλούστατα κρίνω ὅτι τὸ ὅ χ ι ὑπάρχει, διότι προηγεῖται πάντα κά-
ποιο ν α ἰ, κάποια θέση, τὴν ὁποία ἔρχεται μὲ τὸ δικό του τρόπο νὰ ἐνισχύσῃ
ἢ νὰ ἀνασκευάσῃ.

Τὸ ὅ χ ι λοιπὸν προϋποθέτει πάντα κάποιο ν α ἰ. Τὸ ν α ἰ ἐκφράζει,
ἂς τὸ ξαναπῶ, τὴν οἰκοδομητικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, τὴ μεγάλη δύναμη
νὰ δέχεται. Τοῦτο εἶναι ποὺ ἐδραιώνει τὴν πίστη³.

6. Ἀξίζει νὰ προσθέσω ὅτι τὸ ν α ἰ καὶ τὸ ὅ χ ι εἶναι πάντα ἀπολήξεις
μιᾶς κριτικῆς πορείας τοῦ νοῦ, μικρῆς ἢ μεγάλης. Εἶπα, εἶναι πάντα. Πρέ-
πει νὰ διορθώσω, δὲν ἦταν πάντα. Πρὶν γίνῃ ὁ ἄνθρωπος φιλόσοφος, ἐπι-
στήμων, τὸ ν α ἰ καὶ τὸ ὅ χ ι τοῦ τὰ ὑπαγόρευαν ἄλλες δυνάμεις, ἡ φαντασία
π.χ. καὶ ὁ ἄκρος ψυχολογικὸς Ὑποκειμενισμός. Ἐγιναν ἀπολήξεις κριτι-
κῆς πορείας ἀπὸ τὴν ὥρα, ποὺ ὁ ἄνθρωπος εἶδε ὅτι γιὰ νὰ ἔχῃ ἡ σκέψη του
ἀξία καὶ κύρος πρέπει νὰ στηρίζεται σὲ ἐπιχειρήματα, σὲ «λόγους», νὰ
εἶναι ὁ νοῦς σὲ κάθε στιγμὴ ἑτοιμὸς *λόγοι διδόναι*, γιὰ τὸ κάθε βῆμα του.
Ἀπὸ τότε τὸ ν α ἰ καὶ τὸ ὅ χ ι εἶναι ἀπολήξεις κριτι-
κῆς πορείας. Ὅταν αὐτὸ ἐγίνε, γεννήθηκε ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπι-
στήμη. Αὐτὸ τὸ μεγάλο βῆμα ἔκαμαν στὸ Δυτικὸ κόσμῳ πρῶτοι οἱ Ἑλλη-
νες φιλόσοφοι τῆς Ἰωνίας.

Ὁ ἄγρυπνος ἔλεγχος τῶν ἐπιχειρημάτων, τῆς κριτικῆς δηλαδὴ πο-
ρείας, στὴν ὁποία στηρίζεται τὸ κάθε ν α ἰ, τὸ κάθε ὅ χ ι, προβληματίζει τὸ
νοῦ ἀσταμάτητα, τὸν ὁδηγεῖ σὲ νέες ἀναζητήσεις, προάγει τὴν ἐπιστήμη
καὶ τὴ φιλοσοφία καὶ τείνει σὲ ἓνα, ὅσο γίνεται πληρέστερο, ἀποδογματι-
σμὸ τοῦ νοῦ. Αὐτός, θὰ λέγαμε, εἶναι ὁ βασικὸς στόχος τῆς φιλοσοφίας
καὶ τῆς ἐπιστήμης, ὁ ἀποδογματισμὸς τοῦ νοῦ.

Ἀλλά, ὅσο κι ἂν αὐτὸ φαίνεται παράδοξο, ἡ κριτικὴ πορεία ἔρχεται
ὥρα, ποὺ ὁδηγεῖ τὸ νοῦ σὲ ἓνα ἄλλο μεγάλο ν α ἰ, τὴν παραδοχὴ
τῆς Πίσ τ η ς, ποὺ ἀνοίγει τὴν πύλη στὴ μεγάλη περιοχὴ τῶν ἀληθειῶν
τοῦ θρησκεύειν. Οἱ πιὸ μεγάλοι φιλόσοφοι καὶ οἱ πιὸ μεγάλοι ἐπιστήμο-
νες ἀργὰ ἢ γρήγορα ἔφτασαν σ' αὐτὸ τὸ τέρμα, μὲ τὴν κριτικὴ πορεία ποὺ
ἀκολούθησαν, καὶ γεύτηκαν τὴν πνευματικὴ ὁλοκλήρωσή τους.

Ὑπάρχουν βέβαια πολλοὶ δρόμοι, ποὺ φέρνουν στὸ Θεό, ἤθελα ὅμως
νὰ σημειώσω καὶ αὐτόν, ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὸ αἶτημα τῆς κριτικῆς πορείας.

3. Βλ. τὴν ἐργασία μου *Ἡ Φαινομενολογία τοῦ πιστεῦναι*, «Χριστιανικὸ Συμ-
πόσιο» 2 (1968) 58-64.

Αὐτῆς ὁ δρόμος δείχνει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον, πόσο κυριαρχικὴ εἶναι στὴν ψυχὴ ἡ ἀνάγκη νὰ δέχεται, νὰ θέτῃ, νὰ πιστεύῃ, νὰ λέγῃ τὸ ναὶ καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν στηρίζεται σὲ λογικὰ ἐπιχειρήματα.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR L’AFFIRMATION

Résumé.

L’affirmation est l’acte essentiel et fondamental de l’esprit humain. Elle présuppose une série d’arguments et sollicite certaines positions antérieures sur lesquelles elle s’appuie, qu’elle justifie, ou même, qu’elle réfute. Aussi, résulte-t-elle d’un processus noétique qui se caractérise d’une part par un idéal d’universalité, une universalité qui reste toujours un idéal inaccessible, et d’autre part par un certain aspect dramatique et complexe qui relève du postulat des premiers principes.

L’auteur envisage ici toute la problématique incluse dans le postulat des premiers principes et ensuite passe à l’examen du rôle de la déduction et de l’induction, méthodes qui selon lui s’appuient l’une sur l’autre et ne permettent pas de les voir comme des voies contraires et totalement séparées.

En second lieu, l’affirmation présuppose une certaine impulsion qui témoigne la subjectivité de l’œuvre de l’esprit, ce qui rend plus dramatique cet œuvre. Cet élan intérieur se manifeste dans une multiplicité de formes, lesquelles se proposent d’affirmer l’objectivité. C’est la démarche qui permet à l’esprit d’affirmer, de dire oui, de construire. La principale des formes ci-haut, le désir de connaître, vise l’objectivité extérieure -celle qui se rapporte au monde physique- et l’objectivité intérieure, la métaphysique.

Suit une analyse critique des formes multiples de l’objectivité et de la subjectivité de l’œuvre de l’esprit. La seconde, toujours présente, ne laisse pas d’être aussi objective dans sa démarche, que la première.

L’esprit dispose d’une seconde attitude, aussi fondamentale que l’affirmation: il s’agit de la négation qui présuppose l’affirmation et contribue avec celle-ci à l’épuration critique de la raison.

Le processus critique amène un certain moment l’esprit à l’affirmation la plus importante: celle de la foi. A ce niveau l’âme humaine s’oblige elle-même de dire oui, même si elle ne trouve aucun appui dans les arguments de la raison.

Athènes

Basile Tatakis

